

מיהו יצר הרע?

דבר שיסודו בדמיון כוזב, כשיסור הכח הדמיוני, אז יתגלה כח האפיסה והריקניות שבו. אמנם דבר שיש לו יסוד חזק במציאות וצורך ותעודה שכלית, אף על פי שהדמיון לפעמים מסביר לו פנים, מכל מקום בהסתלק יסוד הדמיון יש שיראה גם כן לדבר גדול.

ויש שעל ידי הסרת הדמיון, עוד תראה ביותר תעודתו המושכלת ויגדל עוד ערכו, סימן לדבר, "ועיניכם תראינה ואתם תאמרו יגדל ד' מעל לגבול ישראל"¹.

והנה היצר הרע בכלל ודאי יש לו תעודה נכבדה. כי הכוחות הרעות, אף על פי שהם מסבכים רע לעושיהם ולנמשכים אחריהם, מכל מקום הם נדרשים לכלל המציאות כמו הכוחות הטובות ממש, אלא שאיכות הצטרפותם למציאות איננה באופן אחר כי אם כשתעשה דוקא על ידי מי שמתפתה מיצרו ואיננו נזהר מליפול במוקשים על ידי שרירות לבו. ואם רק יבא למידה זו להיות רואה בעיין פקוחה את דרך האמת, שוב כל מה שיעשה לזו התכלית, לא יביא את אותה התועלת הצריכה לצירוף החלק הרע אל הטוב, שנעשה דוקא על ידי עושי רע ומשתכלל במציאות אמנם, דווקא על ידי ביעורם וסבילת יסוריהם של אותם הכוחות הרעים עצמם. על כן בדרך כלל עולה קילוסו של הקב"ה מגהינום כשם שעולה מגן עדן.²

יצר הרע

ישנם שני מושגים קרובים שאנו עשויים להתבלבל ביניהם, 'יצר הרע' ו'שטן', אך ההבדל ביניהם הוא מוחלט. יצר הרע הוא תכונה ישראלית, הוא יכול להופיע באופן חיובי לגמרי, והוא יכול להופיע כרע. ואילו השטן הוא תכונה הפוכה מהאלוקות, הוא בא להראות פירוד – היפך הקדושה.

המובן החיובי של יצר הרע הוא 'רתוקות'³. הרתוקות הן עוצמות חיים, כגון קנאה ותחרות (במובן של בערה ותסיסה). הרב מסביר אותן בסוגיה על בני יעקב⁴, שם יצר הרע שומר

¹ מלאכי, א, ה. הרב מסביר את הפסוק כך: ככה צריך לראות את כל הדמיונות האלו, בסופו של דבר הם ייעלמו ותופיע התופעה עצמה בתור מהלך היסטורי חשוב. התופעה עצמה הרבה יותר גדולה מכל החסרונות, שהם רק טריגרים דרכם המציאות יוצאת לפועל. כך גם חטאים היסטוריים של עם ישראל, הם פועלים במכלול ולא בחסרונות הפרטיים של כל אחד.

² פנקס יג, כג.

³ מלשון ריתוק וחיבור. עיין 'אלף מיני זמר', ח, י.

⁴ עין איה, שבת, פרק ראשון, כ.

את החיים⁵, שהאדם לא ימשך למושכלות ויתנתק מהחיים. וכן בסוגיה של 'אין פרי בטנה של אישה מתברך אלא מפרי בטנו של האיש'⁶. שם הרב מסביר שהאופי הנשי הוא אופי של ספונטניות זורמת, והוא נצרך בגיל הילדות כדי לבנות את החיים בצורה של עוצמה, יכולת וגבורה. במובן הזה, יצר הרע הוא חיובי, כיוון שהוא מה שמחבר אותנו למציאות, הוא הרגליים, הוא מאפשר לנו את הקיום. אי אפשר להיות סוחר גדול, אם לאדם לא תהיה מוטיבציה להילחם, ואם הוא לא יינה מהזירה של ההתגוששות הכלכלית. כך גם פוליטיקאי, אם לא תהיה לאדם הנאה מההתגוששות הפוליטית, לחיות עם אנשים שמה שמעניין אותם הוא יצרים ורצון להשפיע – זה לא הולך, אי אפשר להיות כבשה בין זאבים. לא אוהבים עם השכל, לא נלחמים עם השכל וגם לא בונים כלכלה עם השכל, את כל הדברים האלו בונים עם היצרים, ותפקיד השכל הוא להוביל ולהנהיג את כל הכוחות האלו.

גם תלמיד חכם צריך יצרים⁷, כי אפילו תורה לא לומדים עם השכל, אדם שאין לו סקרנות ורצון להצלחה ולתחרות, לא ילמד תורה כמו שצריך. הרי בשביל ללמוד תורה אדם צריך שאיפות, רצון להבין, לאהוב אתגרים. כל התכונות האלו באות מהיצר, בלעדיו האדם עלול להזדקן כבר בגיל עשרים. היצרים הם השפה של העולם הזה, לכן אפילו תלמיד חכם לא יכול להתנתק מהם.

הרב מסביר את המקום הנכון של יצר הרע אצל דוד⁸. גם דוד שהיה חסיד ומעיד על עצמו 'ליבי חלל בקרבי', לא הרג את היצר הרע שבתוכו, אלא היצר שכן בתוכו בצורה כבושה, בכות. כשאנו אומרים שהיצר נמצא בכות, אין הכוונה רק לפוטנציאל, אלא הוא נמצא ממש, כי צדיק הוא אחד שמרגיש ושייך לעולם הזה, וכך כשהיה צריך להילחם, הוא נלחם עם היצר. אבל גם כשהוא לא השתמש ביצר שלו לצורך מלחמה וכדומה, עצם הכבישה נתנה לו עוצמה גדולה של חיים⁹.

⁵ כי החיים נמצאים בארציות ולא במושכלות. [א.ש.ל.]

⁶ עין איה, ברכות, פרק שביעי, מו.

⁷ עין איה, שבת, פרק שישי, ע.

⁸ עין איה, שבת, פרק חמישי, עא.

⁹ חשוב להדגיש שאין זה דומה לכבישה אצל התניא (ליקוטי אמרים, פרק טו-טז), בתניא המשמעות של יצר הרע היא סיטרא אחרא, האידיאל הוא הצדיק, שאין לו יצר. והבינוני, שיש בו יצר הרע, תיקונו הוא 'לכבוש'. אצל הרב היצר הוא לכתחילה, גם אצל הצדיק – דוד. הוא נותן טבע של תסיסה מתמדת, הצורך לכבוש הוא כדי לשמור אותו בגבולות ההלכה, שהוא לא יהפוך לפירוד ולשטניות.

הרב מסביר את התכונה של הכבישה במקומות נוספים, אביא שתי דוגמאות. הראשונה היא 'שמרי היין' (אורות התחיה, מה), 'כשם שאי אפשר ליין בלי שמרים, כך אי אפשר לעולם בלא רשעים'. יין טוב יושב על שמרים (וזהו ח"ג, קבח:: עין אדיר במרום, דף לט; פירוש הגר"א, ישעיה, ה.ז). השמרים שומרים על התסיסה, על כוח החיים שלא יפסק. אבל מקומם הוא בתחתית, אם הם מתערבים עם היין, הם מעכירים אותו. דוגמא נוספת נמצאת כשהשטן שואל את הקב"ה 'תורה היכן היא?' (עין איה, שבת, ט, קז), הרב כותב שבשביל קיום העולם חייב להיות כוח מנגד ומבלה, כי זה מעורר את החשק לבניין ולטוב. אבל מספיק לו להיות בארציות, בצורה של חומר חולף, כמו שאלה שמצפה למילוי. (עין עוד, אגרות ראייה א, אג' עט). [א.ש.ל.]

אבל יצר הרע יכול להופיע גם באופן שלילי, כאשר אדם לא משתמש בו נכון. זו עדיין תכונה ישראלית¹⁰ ויש לה תפקיד חשוב. תפקידה הוא לעורר את השאלות שהטוב יצטרך לתת להם תשובות. עצם המאבק והשלילה של הרע יוצר יצירות רוחניות חדשות¹¹. ישנם שני מקורות שהרב מסביר את הצורך שבשלילת הרע:

מקור אחד הוא בסוגיה על 'הנעלבים ואינם עולבים'¹². מדובר על צדיקים גדולים שיודעים לעבור תהליכים פנימיים ולא לענות לעלבון. אבל הרב מדגיש שאין ערך לצדיק שלא מרגיש את העלבון. אדם לא צריך להיות קיר אטום, רע מאד שצדיק יהיה אטום, כי הוא לא חי מקומות מסוימים. לכן צדיק הוא אחד שמרגיש כשדוקרים אותו, והדקירה מעוררת אותו לפעול, לעשות, לתקן ולתת תשובות.

מקור שני קשור למצוות תוכחה, הגמרא אומרת שמתוך שרבי אלעזר בן עזריה לא מיחה בשכנתו, העבירה נקראת על שמו¹³. הרב מסביר שלכל צדיק יש רשע, ואם הצדיק לא הולך להתמודד עם הרשע הוא לא הוציא אל הפועל את הטוב שבתוכו. התפקיד של הרשע הוא לשאול שאלות ובכך לברר את הטוב, ואם הצדיק לא הולך להוכיח את מי שהוא צריך להוכיח, הוא לא הביא את הטוב שבתוכו לידי בשלות. לכן העבירה נקראת על שמו, כי החיסרון נמצא אצלו.

שתי התכונות האלו של יצר הרע, אינן רעות במהותם; אבל ישנה גם תכונה שטנית, שהיא רעה במהותה, כמו הגרמנים שהביאו שתי מלחמות עולם ורצחו מיליוני בני אדם. גם היא יכולה לתת לעולם עוצמה, אבל עיקר התועלת היא המלחמה בה. מלחמה היא הדבר הכי מפרה ועמוק שיש. גם מבחינה היסטורית, רוב היצירות גדולות של המין האנושי, יצאו בתקופות של מלחמה, כי כשאדם צריך להילחם ולהתגונן זה מפעיל את המוח בכוחות הרבה יותר גדולים.

¹⁰ עיין עולת ראייה ב, עמ' רעד. (על הבן הרשע).

¹¹ עין איה, שבת, פרק שישי, נ. (הרב מסביר שהחרב [במובן של מלחמה תודעתית] איננה רק כלי מלחמה, אלא גם תכשיט).

¹² עין איה, שבת, פרק תשיעי, פג. (הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים, עושים מאהבה ושמים ביסורים, עליהם הכתוב אומר: 'ואוהביו כצאת השמש בגבורתו').

¹³ שבת, דף נד, עמוד ב. ובעין איה, שם, פרק חמישי, יב.

עושי רע

כל התיאור שתיארנו הוא קשור לאופי של יצר הרע – החשיבות שלו ואיך שהוא קשור אלינו. נותר לנו לברר מיהו הרע.¹⁴ כלומר, עצם הכוח השלילי הוא דבר מעולה, מתי הוא מתחיל להיות בעייתי? כשמתווספת תודעה של בני אדם שמשתמשים לא נכון בכוחות של המציאות. היצר מאוד יפה ויש בו קסם אדיר, זוהי תופעה אמיתית, אבל היא רק חלק מהאמת, ואם אדם נופל לחלקיות, הוא נעשה רע.

ה'מוקשים' שהרב מתאר, הם שלב נוסף, הם העונש. כלומר, הרע הוא מקום מסובך, ואם האדם מתפתה מיצרו, היצר מפיל אותו לכל הסיבוכים שלו. אין הכוונה לעונש חיצוני, אלא למשהו מאוד טבעי – העונש הוא בעצם התוצאה של החטא עצמו. בדומה הרב מסביר על עיר שגגותיה גבוהים מבית הכנסת¹⁵, סופה להיחרב, בגלל שאם העולמות הרוחניים אינם מהותיים, אז בסופו של דבר זה יוביל למוות.

המהלך שעשינו חשוב: קודם כל צריך להבין על איזה חומרים יושב יצר הרע, אלו יכולים להיות חיוביים לגמרי. בנוסף צריך להבין מה מגדיר אותו כרע, ההגדרה היא בחירה של האדם, 'עושי רע' – זוהי תודעה, אדם שמשמש בכוחותיו לשלילה. את זה צריך לבער.

ביעורם וכליונם וסבילת יסוריהם

הגמרא מספרת על אדם שבא לפני רבי ואמר לו אשתך אשתי ובניך בני¹⁶. הרב מסביר שזוהי האפיקורסות, היא באה ואומרת לרבי, 'וכי אתה חושב שיש לך טבעיות (אישה)? לא, אין טבעיות לאלוהות, כל הטבעיות שיש לך היא תופעה חילונית לגמרי'. אותו דבר הילדים, 'הם לא תוצר שלך, הם תוצר של תהליכים חילוניים'. רבי בתור תשובה, נתן לו לשותת כוס של יין והוא 'שתה ופקע' [בעצם התברר שכל טענתו שווה לכוס יין, ואין לה בסיס ממש]. הרב מסביר, שאם ניתן לתופעות האלו להיות הם פשוט תעלמנה, מכיוון שהרע הוא חלקי וממילא מכיל בתוכו חורבן; ולכן אם ניתן לו להיות, הוא יכלה את עצמו. אפיקורסים אינם תודעות של רע, הם בסך הכל אנשים נהנתנים, בשבילם מספיק 'ביעורם וכליונם'. מתי צריך גם 'סבילת יסוריהם'? כשיש 'נשמות של עולם התוהו', אלו הבעיות האמיתיות – תודעות של רע.

¹⁴ ה'מה? שייך לתופעה, במובן המציאותי. וה'מי? שייך לסובייקט הפועל וחושב. [א.ש.ל.]

¹⁵ עין איה, שבת, פרק ראשון, כה.

¹⁶ שבת, דף ל, עמוד ב. עין איה, שם, פרק שני, קו.

'סבילת הייסורים' באה לבטא את עומק השלילה שיש בדבר, אם אדם לא תופס את עומק השלילה שיש כאן, הוא בעצם לא תפס את עומק הכיליון ועומק השקר שיש בתודעות מסובכות – אלו חיים ולא רק תכונות אינטלקטואליות.

נקודה נוספת, אם המציאות היא 'אחיות עיניים', אז הרע הוא רק דמיון שצריך להתפרק – בשביל זה לא צריך את הייסורים. אפשר להמשיל זאת לסימולטור, אדם נכנס לסימולטור ומדגים התנגשות חזיתית במהירות עצומה, התוצאה נראית נוראה ואיומה, אבל כשהסימולטור נגמר, הוא יוצא והולך הביתה. מתי צריך את הייסורים? כשיש כאן תופעה אמיתית, שדורשת שלילה עמוקה. התודעה של האדם אמיתית ופועלת, לכן (למשל) קטרוג על ישראל הוא חמור, כיוון שהקטרוג פועל, המחשבות הרעות יוצרות מציאות ופועלות. ולכן הרהורי עבירה גרועים מעבירה, כי המציאות היא מה שאדם חושב מרגיש ומצייר; אמנם העבירה היא בסך הכל שתי דקות, וזה רע, אבל יותר גרוע לחשוב, כי המחשבה יוצרת מציאות והאדם שרוי בתוכה. זה מה שהרב אומר אצלנו, הרע הוא התודעה, 'מי שמתפתה', 'עושי רע', אלו באמת יוצרים רע, ואיתם צריך להיאבק, מכוח זה נוצרו ייסורים עצומים בעולם.

מהם הייסורים? הם לא תופעה חיצונית, הם התוצאה של הרע. ישנו כלל: במה שיש לאדם כישרונות גדולים, שם הוא נופל לחטא, ושם הוא גם נענש. אם אדם מבין שהרע הוא קסם שיקרי, הוא עדיין לא תופס את עומק הרע. הייסורים הם היכולת לחוש את עומק השלילה של התופעה, זו ההבנה של האדם לאיזה שטות הוא הביא את עצמו. הייסורים הם המסקנה, כמו שיש מסקנה לוגית, יש מסקנה קיומית, הייסורים הם המסקנה הקיומית. כשהמציאות כבר לא יכולה לתפקד בצורה כזו.

למשל, ההתפקחות של התרבות האנושית מההוויה הגרמנית, זו דוגמה להרגשת הייסורים. ההוויה הגרמנית הייתה הוויה מאוד מוסרית, הם היו מוכשרים מאוד ויש להם הגיון צרוף, אבל לאן הביאו את האנושות, איך אפשר אחרי זה להאמין לאדם? ! איך אפשר להאמין לשכל הרציונלי? ! זה גם היה עניינו של קפקא, לתאר את השלילה שיש בחילוניות.

פתח לתקווה

התהליך של הרגשת הייסורים פותח את השלב של התיקון, או יותר מדויק הוא חלק מהתקווה, שסוף סוף האדם מתחיל להבין את הבעייתיות של מה שהוא עושה. לכן קילוסו של הקב"ה מתגלה מהייסורים של הרע, אולי אפילו יותר מכל דבר אחר, כיוון שסוף סוף האדם חש את הטעות. זו תקווה גדולה, כמו האור שבסוף המנהרה, אמנם הוא עדיין במנהרה אבל כבר רואה את האור.